

Петро Нестеренко

УДК 821.161.2.09:76.038.532(477) "19"

У ВІНОК КАМЕНЯРЕВІ. ІВАН ФРАНКО У КНИЖКОВІЙ ГРАФІЦІ

У статті проаналізовано, якими заходами вшанували ювілей Івана Франка. Розглянуто творчість провідних художників-графіків, котрі зверталися до невичерпної, неосяжної мудрості класика та створювали ілюстрації до його творів.

Ключові слова: Іван Франко, виставки, видавництво "Веселка", книжкові ілюстрації, казки.

Petro Nesterenko. To the Wreath of 'Stone Miner'. Ivan Franko in Book Graphics

The paper analyzes ways of honoring the anniversary of Ivan Franko's birth. The author focuses on the work of leading graphic artists who created illustrations to Franko's works being inspired by wisdom of the classic.

Key words: Ivan Franko, exhibitions, publishing house "Veselka", book illustrations, fairy tales.

2016 рік – рік святкування ювілею Івана Франка. До 160-річчя від дня його народження Національний банк випустив колекційні гроші – купюри номіналом у 20 гривень із портретом письменника на тлі краєвиду Карпат. Банкнота колекційна, але нею за потреби можна розраховуватися.

Цього ж року в столиці відкрили квартиру-музей родини І. Франка, який складається із двох залів, де містяться архівні документи, фотографії із сімейного архіву. Заснування квартири-музею ініціював онук письменника – Роланд Франко. У цю квартиру колишнього прибуткового будинку в 1949 р. радянська влада силоміць переселила зі Львова родину Тараса, другого сина І. Франка. До 2015 р. тут мешкала дочка Тараса Івановича – Дарія-Любомира, яка й уберегла сімейні рукописи та фотографії, що стали основою для експозиції.

У вересні 2016 р. у львівському Палаці Потоцьких у рамках XVIII Форуму видавців відбулася презентація мистецького видання "Франко від А до Я", що вийшло у "Видавництві Старого Лева". Про Франка "без прикрас", про сецесію й символіку кола в житті Каменяра, а також про важливість таких видань, як абетка-енциклопедія, говорили автори – відомі львівські франкознавці Богдан і Наталія Тихолози та ілюстратори видання Романа Романишин і Андрій Лесів (Творча майстерня "Аграфка"). Модерувала зустріч письменниці Оксана Думанська. Головна мета видання – показати читачам не тільки Франка-поета, Франка-

революціонера чи громадського діяча, а й Франка-людину. Книжка, рекомендована передусім для родинного читання з дітьми, отримала напередодні презентації нагороду “Найкраща книга форуму видавців”.

Були розгорнуті численні виставки. У Львові завідувач відділу графіки Національного музею Олена Кіс-Федорук організувала виставку графічної Франкіани “Чей нові мечі засяють...”, метою якої було показати І. Франка як мистецького критика, зокрема, як його слово вплинуло на розвиток графічного мистецтва Галичини. Франко-критик говорив у своїх критичних статтях про потребу мистецького оформлення книжок, необхідність збагатити книжку ілюстрацією, адже на початку ХХ ст. ілюстрування книжок лише починало відроджуватися. Водночас він зазначав, що художник не повинен сліпо копіювати літературні сюжети, а вживатися в них, по-філософськи їх переосмислювати. Художник, на думку Франка, мав ставати співтворцем літературного твору, через власне бачення допомагаючи розкривати авторську письменницьку думку.

У листопаді-грудні 2016 р. в Івано-Франківську у виставковій залі обласної організації Національної спілки художників України проходила Всеукраїнська мистецька виставка, присвячена урочистостям до ювілейних дат І. Франка. Експонувалися графічні роботи І. Балана (Чернівці), Т. Малишка (Немішаєво, Київська обл.), О. Пелешка (Вінниця), В. Семенюка (Львів) ті ін.

У грудні 2016 р. на кафедрі графічного мистецтва Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури було презентовано виставку станкової та книжкової графіки франкіани з фондів кафедри. У конференц-залі Президії Національної академії мистецтв України відбувся круглий стіл під керівництвом президента НАМУ, академіка НАМ України, проф. А. Чебикіна, на якому піднімалося питання про встановлення в Києві пам'ятника Каменяреві. Було заслухано 15 доповідей, з якими виступили відомі письменники, мистецтвознавці, художники, а також представники профільних київських музеїв – “Музею “Іван Франко і Київ” при Музеї видатних діячів української культури, Музею книги і друкарства України, Національного музею літератури України та видавництва “Веселка”.

У січні 2017 р. в Державному музеї книги і друкарства відбулася виставка арт-буків Олени Меведевої, окрасою якої стала книжка І. Франка “Народна пісня”. Особливість цієї книжки не лише в її розмірах (60 см заввишки і 40 см завдовжки, вага – 5 кг). Рівненська майстриня власноруч вишивала збірку Івана Яковича. Вона розповідає, що вірші для вишивання вибирала невипадково. Хотілося дати саме ті, які зараз потрібні нашому народу, – патріотичні, із закликами до свободи і боротьби. Розміщувала їх за хронологією. Вірші вишивала чорними буквами на світло-бежевому полотні. Таку основу вибрала, щоб літери гарно читалися. Шрифт розробляла самостійно. Взяла чисте полотно і на ньому пробувала кожну літеру. Найскладніше було вирахувати, чи вміститься твір на сторінці. Книжка має 33 сторінки. Зверху обтягнута темно-синьою шкірою. Назва обрамлена вишитим червоно-синім геометричним візерунком (з улюбленої вишиванки І. Франка).

Багато художників-графіків, особливо представників львівської та київської художньої шкіл, зверталось до невичерпної, неосяжної мудрості класика та створювали ілюстрації до його творів. Сприймання та переосмислення

Георгій Якутович. Київ.
Ілюстрація до роману І. Франка
“Захар Беркут” (1971)

Софія Караффа-Корбут.
Львів. ілюстрація до
поєми І. Франка “Іван
Вишеньський” (1979)

творчого доробку І. Франка було складним і багатозначним, а художні стилі, техніки виконання – різноманітними. Коло художників, яких надихнула творчість Івана Франка, досить широке. Серед перших, хто ілюстрував твори Франка, була Олена Кульчицька. Вона плідно працювала на початку ХХ ст. у книжковій та станковій графіці, у різних естампних техніках, зокрема, їй належать ілюстрації до багатьох казок, оповідань, до дитячого журналу “Світ дитини” та ін. Більш ніж будь-хто з її сучасників О. Кульчицька виявляла свою громадянську позицію в розумінні завдань тогочасної графіки як дієвого способу впливу та поширення національно-патріотичних ідей, що хвилювали тогочасне українське суспільство. За масштабністю та глибиною образного трактування дійсності її прирівнювали до І. Франка, ідейні настанови якого О. Кульчицька втілила у своїй широкій мистецькій програмі. На думку Я. Запасака, О. Кульчицька в оформленні книжок “відмовилася від <...> популярних у той час у книжковому мистецтві пишних барокових завитків з акантовидних листків” і створювала

“свіжі, оригінальні форми орнаментів, побудовані на мотивах народної різьби по дереву, художньої кераміки, вишивки, ткацтва, хатніх розписів тощо” [5, 355-356].

Після Першої світової війни цілі покоління дітей у Галичині виховувалися на серії народних казок, ілюстрованих таким зрозумілим, гранично простим, майже схематичним штриховим рисунком О. Кульчицької. Їм дуже подобалися її ілюстрації до “Лиса Микити” (книжка витримала п’ять видань: два – 1922, Львів; 1955, 1962, 1966, Київ). У 1939 р. до поеми “Мойсей” було гравіровано на дереві фронтиспис і 22 ініціали, які набули рис сюжетно-драматичних творів і стали шедевром у її мистецькій спадщині.

Іван Падалка почав працювати в книжковій графіці під впливом Софії Налепінської-Бойчук. Обкладинку до повісті І. Франка “Захар Беркут” (1928) він будує як монументальний станковий твір, що увиразнює героїчний характер повісті. Образ головного героя твору, виконаний у техніці обрізної гравюри, має демонічний характер і притягує глядача глибоким психологізмом [6].

Оспівування класової боротьби пролетарів проти гнобителів, антагонізм між капіталістами і робітниками стали улюбленою темою радянської ідеології. Яскравим “учасником процесу творення українського радянського образотворчого процесу, зокрема графічного”, був Василь Касіян [8, 5]. У повоєнні роки він, як і в ранніх роботах, при ілюструванні класиків української літератури обирає такі сюжети, у яких чітко виявляється соціально-викривальна спрямованість творів. Якнайкраще для цього підходила повість І. Франка “Борислав сміється”. У трохи експресіоністичних за манерою малюнках, виконаних у 1948 р. до цього твору В. Касіяном, постають змучені долею і виснажені працею ріпники й селяни.

Значно глибше, ніж його попередники, розкрив 1952 р. зміст повісті С. Адамович, який використав рідкісні документальні матеріали про заснування копалень нафти й озокериту в Бориславі та глибоко й переконливо розкрив образи робітників і їх експлуататорів. Він не пішов шляхом традиційного ілюстративного принципу дотримання сюжетної канви, а обрав для втілення найдраматичніші моменти, у яких гостро виявилися пристрасті й зіткнення різко відмінних характерів. Особливо виразні портрети основних героїв повісті.

1956 року згідно з рішенням Всесвітньої Ради Миру в понад 70 країнах світу широко відзначалося 100-річчя від дня народження І. Франка. З нагоди ювілею 28 харківських художників створили 50 естампів до альбому "Іван Франко". У статті, присвяченій розвитку тогочасного українського естампа, В. Касіян серед кращих інтерпретацій літературних творів назвав роботи О. Хмельницького, Г. Бондаренка, О. Любинського, Б. Вакса, Ю. Сиротенка, Є. Світличного, М. Каплан, Г. Томенка, Є. Сгорова, Є. Жердицького, Є. Тригуба. У Львові також вийшов альбом зі 141 літографією художника В. Бунова, присвячений місцям, пов'язаним із життям і діяльністю великого Каменяря, однак В. Касіян не зараховував їх до досягнень українського естампа [8, 60].

І. Франко дуже любив дітей. Він знав безліч народних казок, байок, пісень про тварин і залюбки розповідав їх своїм дітям. Пізніше всі казки про тварин він об'єднав під одним заголовком "Коли ще звірі говорили". Казки класика відомі не одному поколінню читачів. У вчинках казкових персонажів легко "прочитати" людські риси й навіть вади, як-от хитрощі чи підступність і жорстокість. Але, як і завжди в казках, добро перемагає зло. Збірка казок під цією назвою перший раз вийшла ще у 1899 р., друге видання з'явилося у 1903 р. До цієї збірки Франко додав передмову, в якій писав: "Оці байки, що зібрані в тій книжечці, то старе народне добро... Вони найбільше відповідають смакові дітей від 6 до 12 років, заставляють їх сміятися і думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи". Прикметні особливості тварин письменник майстерно розкривав через їхні вчинки або розмови персонажів. Збірка казок про тварин в обробці І. Франка "Коли ще звірі говорили" побачила світ у привабливій обкладинці Сергія Артюшенка (Київ: Веселка, 1976), а в наш час отримала друге життя у творчості відомої американської ілюстраторки українського походження, представника Львівської школи книжкової графіки Валерії Соколової. Її книжку "Treasury of Christmas Joy" (Golden Books Publishing Company) було видано у 15-ти країнах світу. Тому не дивно, що робота художниці над збіркою казок Франка також опинилася й серед переможців престижного конкурсу "Найкраща книга Форуму 2016". Працює В. Соколова в жанрі класичної традиційної ілюстрації, де має багато своїх секретів.

Спеціальну відзнаку міського голови Львова А. Садового на Форумі отримало ще одне видання І. Франка "Коли ще звірі говорили", надруковане рельєфно-крапковим шрифтом. Воно з'явилося на світ завдяки Ресурсному центру освітніх інформаційних технологій для осіб з особливими потребами НУ "Львівська політехніка".

У березні 2014 р. відсвяткувало свій 80-річний ювілей Державне спеціалізоване видавництво дитячої літератури "Веселка". Київський колектив випускає книжки, на яких зросло не одне покоління українських дітей. Видавництво прилучає їх до мудрості й традицій нашого народу, пробуджує в їхніх душах любов до рідної землі, її історії, культури й мови, розкриває через художнє слово духовні багатства України і світу. Важливе місце у видавничій програмі посідає франкіана. Варто нагадати, що "Веселка" видала понад сім десятків книжок І. Франка загальним накладом майже 12 мільйонів примірників. Це й окремі казочки, і збірки казок, оповідань та повістей, віршів та поем – є що вибрати до душі читачеві будь-якого віку. Одне з найпопулярніших видань "Веселки" – збірка казок "Коли ще звірі говорили", яку діти залюбки читали й читають не тільки в Україні. Вона перекладена російською, польською та німецькою мовами. Старшокласникам, педагогам і студентам добре відома серія "Шкільна бібліотека", у якій періодично видаються твори Івана Яковича із ґрунтовними передмовами й примітками [3, 24-25].

Серед репрезентованих на сторінках усеукраїнського літературно-художнього видання "Веселочка" численних обкладинок франківських видань є й поеми-казки "Лис Микита" та "Абу-Касимові капці". Перед тим, як приступити до ілюстрування казки І. Франка "Абу-Касимові капці", художник Анатолій Базилевич уже звертався до творчості класика: у 1961 р. побачили світ його ілюстрації до повісті "Лель і Полель". Полель (Бог світлого дня, покровитель

мистецтв, співців та музикантів, будитель високих почуттів) і Леля (сонячна дорога, ріка в потойбічній світ, де розташований Вирій; дорога якою Марена перевозить душі померлих) – діти Лади і Сварога, владки світу і Великої матері всього суцього. Наші далекі пращури вшановують верховних близнят Лелю і Полелю з VI – V тисячоліть до н. е., а це означає, що святу Купала щонайменше 6 – 7 тисяч років [4, 143]. Твір “Лель і Полель” поєднує в собі риси романтичної і пригодницької повісті (тут є й розбійницький скарб, і незвичайні герої, і фатальне кохання) з актуальною як за часів Франка, так і сьогодні проблематикою. Братам-близнюкам Владиславові й Гнатові доведеться перевірити в житті свої шляхетні мрії, випробувавши власний характер і долю. Ілюстрації до повісті виконані пером, тушшю та аквареллю в два кольори. Шість ілюстрацій у книжці тісно пов’язані з суперобкладинкою й утворюють гармонійний ансамбль.

На обкладинці книжки “Абу-Касимові капці” (1965) художник зобразив виразну постать дідугана, який крокує в здоровенних капцях із загнутими носками, спираючись на сучкувату палицю. Зображення органічно поєднується зі шрифтовим написом. Ілюстрації до казки виконані у властивій А. Базилевичу манері: упевнений контурний рисунок, лінії та штрихи різної товщини, підфарбовування аквареллю [1, 16-17].

Арабську казку “Абу-Касимові капці” (1977) у виконанні львівського художника Івана Крислача я придбав свого часу для власної бібліотеки й гортаю її із задоволенням при нагоді [10]. На обкладинці книжки також зображено головного героя – відомого скупердя, що сидить перед горщиком із грошима. Обкладинку та численні ілюстрації виконано аквареллю. Книжка розпочинається гарним декоративним форзацом, розпашним титульним аркушем, у якому шрифтові написи розміщені в декорованих східним орнаментом вікнах. Спускові полоси обрамлені орнаментальними рамками й на початку книжки та на останній сторінці тексту прикрашені орнаментальними заставками синього кольору. Окраса книжки – полосні та розгорнуті ілюстрації, які розповідають про незабутній колорит східного міста і яскраві образи його мешканців. Особливо привабливий і нещасний водночас Абу-Касим, головний персонаж цього твору, володар диво-капців, довкола яких розгортається багато цікавих подій.

Чимало зусиль віддав у повоєнні роки для поєднання графічного оформлення й текстової частини книжки Валентин Литвиненко. 1950 р. він створив цикл ілюстрацій до повісті І. Франка “Захар Беркут”, у яких оспівав подвиг невеличкої карпатської громади, що вступила в нерівний двобій із татаро-монгольськими завойовниками. Його гуаші епічні й історично правдиві, а герої індивідуально виразні. Багато сил віддав художник оформленню книжок для найменших читачів. Він любив розповідати дітям казки, сам придумував різні історії. Художник вільно користується образами-символами, зокрема цікаво застосував цей метод в обкладинці до казки І. Франка “Осел і Лев” (1966). У голубому сьайві ореолу – велика чорна тень осла. А на її тлі скуйовджений, нікчемний переляканий цар звірів – лев. Так просто й лаконічно зумів передати графік філософську суть усього твору.

Неабиякий темперамент, творчу вигадку й широке знання життя продемонстрував В. Литвиненко в підфарбованих ліногравюрах. Художник набагато спростив образи, добре знаючи поведінку й анатомію тварин, точно відтворив типову зовнішність своїх персонажів, водночас надавши їм риси людських характерів.

1952 роком датовано цикл ілюстрацій до повісті І. Франка “Борислав сміється” Сергія Адамовича. У них художник передав найдраматичніші моменти, у яких гостро виявилися пристрасті й зіткнення різко відмінних характерів. Поряд із сюжетними й пейзажними малюнками він вводить психологічно виразні, соціально визначені портрети основних героїв книжки [7, 254].

Цікавими ідейно-образними та формальними рішеннями позначені ілюстрації провідних львівських графіків Є. Безніска, С. Караффи-Корбут, І. Остафійчука,

І. Крислача. Євген Безніско за свої перші ілюстрації до творів І. Франка, створені в 1963–1969 рр., потрапив до чорного списку неблагонадійних, але після незалежності (2006) отримав Шевченківську премію. Майже сорок років він присвятив роботі над офортами й ліногравюрами за мотивами творів Івана Яковича (близько 200 ілюстрацій до 14 поем). Серед проілюстрованих художником творів “Мойсей” (1966–69), “Іван Вишенський” (1971), “Похорон” (1972), “Панські жарти”, “Ботокуди”, “Рубач” (усі – 1974), “Христос и хрест” (1986), “Бориславські оповідання” (1987–90), “Захар Беркут” (1998).

Варто зазначити, що саме з “Мойсея” почалося у Є. Безніска художнє осмислення Франкових творів. Його ліноритам притаманний монументальний, співзвучний пафосу поеми стиль. Гравюри послідовно розкривають основні моменти поеми, вирази облич, силуети фігур передають драматизм звучання твору. Щоб успішно відтворити архаїчну, біблійну тематику, а також образ самого Мойсея, Є. Безніско звернувся до українського іконопису. Тактовне використання прийомів іконопису дало змогу художникові осучаснити трактування образу головного героя.

Уже в роки незалежності (2005), після поїздки в Єгипет, він пройшов шляхами “Мойсея” й по-новому переосмислив глибокий і філософський зміст, прихований у цьому творі, адже це не просто віршована компіляція біблійного тексту, а й завуальований начерк про майбутнє українського народу, про взаємини вождя і народу в процесі наполегливого шукання “обітованої землі”, про майбутні сили мас, здатні висунути зі свого середовища в процесі революційного руху проводирів, що приведуть до перемоги.

Софія Караффа-Корбут віддала українській книжці 43 роки копіткої праці й ще за життя стала класиком художнього оформлення. Від своєї вчительки О. Кульчицької вона взяла притаманні для львівської школи графіки монументальність форми, героїчні образи й декоративність. Починала працювати в техніці гуаші, ілюструючи переважно дитячі книжечки з українськими народними казками. Але згодом знайшла себе як митець у техніці кольорової ліногравюри. У цій техніці виконала чорно-білі ілюстрації до повісті І. Франка “Борислав сміється” (1966). Ілюстрації до “Лиса Микити” надруковані в три кольори; усього вийшло друком три видання (1972, 1981, 1982).

С. Караффа-Корбут проілюструвала понад 60 книжок українських авторів, що вийшли загальним тиражем 7 млн. примірників упродовж 1961–2001 рр. Зокрема, над ілюстраціями до поеми І. Франка “Іван Вишенський” вона працювала понад 13 років (1980 – 1993), але так і не змогла побачити книжку за життя. Це видання вражає аскетизмом та чіткістю сюжетів і недаремно вважається вершиною творчої франкіани художниці [9]. До поеми вона створила 64 графічні аркуші, у яких певною мірою осучаснила своїх героїв. Гравюри Софії Петрівни, де майстерно поєдналися шрифт і малюнок, – не ілюстрації; поезія, у якій вони беруть початок, і далі живе в них. Художниця думає разом із поетом, тобто сповідуючи те, що від митців хотів І. Франко, – щоб вони вийшли за межі літературного твору.

У співпраці художника Іван Крислача зі львівським видавництвом “Каменярь” побачили світ ілюстровані твори І. Франка “Оповідання” (1978), “Захар Беркут”, “Я думаю про людське братерство нове”. Усі вони різняться за стилем оформлення та технікою виконання. Художник побачив і відчув “Захара Беркута” (1986), на відміну від інших митців, які ілюстрували до нього повість, цілком по-іншому. Блискучий знавець історії свого краю, він залучив елементи народного одягу, національної зброї тощо, а також наділив свої графічні аркуші величезною експресією, що затягує глядача в їхню стихію.

Георгій Якутович перш ніж ілюструвати “Захара Беркута” (1974) пройшов із героями твору крізь усі перипетії сюжету на зйомках однойменного фільму, в якому брав участь як художник. Фільм був знятий на кіностудії художніх фільмів ім. О. Довженка 1970 р. А після того створив ілюстративний цикл до цієї ж

повісті. Оформлений Г. Якутовичем “Захар Беркут” став помітним явищем в українській книжковій графіці. Ілюстраціям, які нагадують малюнки на камені чи давні письмена, властивий епічний розмах, надзвичайна змістовність, точне відтворення найменшої деталі.

У 1970-ті роки багато й плідно працював Василь Лопата, який створив ілюстративний цикл до поезій і оповідань І. Франка, об’єднаних під назвою “Каменярі” (1975). Чудовий макет для видання, адресованого читачам середнього шкільного віку, виготовив не менш талановитий Володимир Юрчишин. Ілюстрації виконані в техніці лінориту в два кольори, привернули увагу класика української літератури О. Гончара, який сказав: “В роботах В. Лопати звучить сильна, світла, натхненна мелодія любові до України. Він відчуває причетність до долі свого героя. Звідси – схвильоване і щире людське почуття, внутрішня гармонійність кожної його роботи”. Тематика графічних циклів В. Лопати, принцип його образного мислення, високий ступінь узагальнення свідчать про народні джерела творчості митця, – писав у своєму вступному слові до альбому про життя і творчість художника П. Мовчан [2].

Андрій Чебикін відомий як графік-станковист, проте знаходить вільний час і для праці над книжкою. Справжню насолоду він отримав від праці над ілюстраціями до вірша І. Франка “Каменярі” (1981–1982). Ініціатором видання, що обіймало тексти перекладів на 60 мов світу, був відомий літературознавець Ф. Погребенник, глибокий знавець творчості І. Франка. Шанувальник Касіяновича дереворитів А. Чебикін спробував свої сили в обрізній гравюрі. Він виконав три розвороти до “Каменярів”: стоять робітник із молотами, готові до праці, а далі вже оте франківське “лупайте сю скалу...”. Проте видавці, які мали достатнє уявлення про можливості художника в техніці офорту, запропонували цьому повторити ці сюжети у штриховій поглибленій гравюрі на металі. У підсумку вийшов зовсім інший художній ефект. “Лінійно-штрихова домінанта поступилася місцем тональній, що випрозорило потоки світла, розширило, змонументалізувало масштабний простір”, – так охарактеризував роботу над ілюстративним циклом до книжки поезій “Каменярі”, яка вийшла у видавництві “Наукова думка” 1982 р., дослідник творчості художника О. Федорук [11, 200]. Майстерне використання поєднання графічних технік глибокого друку сприяло романтизації твору, а в цілому надало піднесеності композиції.

Отже, Франкове слово збуджує своєю немеркнучою силою і надихає художників на створення нових перлин графічного мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анатолій Базилевич*. Альбом. / Автор-укладач М. Криволапов – Київ: Мистецтво, 1976. – С. 16 – 17.
2. *Василь Лопата*: Життя і творчість: альбом. Вст. слово П. Мовчана / автор В. І. Лопата; фотозйомка з арх. В. Лопати, А. Прибєги. – Київ: Мистецтво, 2011. – 140 с.: іл.
3. *Веселчанська Франкіана // Веселочка*. Всеукраїнський літературно-мистецький журнал для дітей. Літературно-художнє видання. – №2/3 (40/41). – 2009. – С. 24 – 25.
4. *Войтович В.* Міфи та легенди Давньої України. Літературно-художнє видання. Серія “Золота пектораль”. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 143.
5. *Волинська О.* Художньо-освітня спадщина Олени Кульчицької // *Мистецтвознавство* України. Зб. наук. праць. – Вип. 8. – Київ, 2007. – С. 355 – 356.
6. *Історія українського мистецтва в шести томах.* – Т. 5. / Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР. – Київ, 1967. – С. 196; іл. 137.
7. *Історія українського мистецтва в шести томах.* – Т. 6. / Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР. – Київ, 1968.
8. *Касіян В.* Про мистецтво. Вибрані статті. – Київ: Мистецтво, 1970.
9. *Караффа-Корбут С.* *Електронний ресурс*: uartlib.org/ukrayinski-hudozhniki/karaffa-korbut-sofiya/
10. *Франко І.* Абу-Касимові капці. – Львів: Каменярь, 1977. – 120 с.
11. *Федорук О.* Андрій Чебикін – крила щедрої душі. Монографія. – Київ: ЕММА, 2004. – 238 с.

Отримано 23 січня 2017 р.

м. Київ